

Byahornet

Skånsk Revy

1942

Preis 1 kr.

BYAHORNET

Skånsk Revy

N:r 3 — 1942

Redaktör:
MOJE BIARNER

Distributör:
SVENSKA PRESSBYRÅN

BOKFÖRLAGET SCANIA,
MALMÖ 1 Postgiro 14171

INNEHÅLL:

- Hodie mihi, cras tibi.
- Theodor Tufvesson:** Träsnitt. Dikt.
- Ernfrid Tjärne:** Menged å en mor. Dikt.
- Anders Ohlsson:** Skolemengen. Dikt.
- Hertha Odeman:** Forden och följan.
- Ernst Frostin:** Med skånepågar och skånetöser på skolbänken under 200 år.
- Anders Hellqvist:** Jag minns... Kap. 2.
- Gustave Thomæus:** Humbug i svensk modernism.
- Pehr Johnsson:** Ha Ljungby horn och pipa tagits från zigenare?
- Mårten Bergman:** En fornsamling i Albo.
- Olof Rosengren:** En äkta skåning.

Sommarnummer

Augusti 1942

ERNST FROSTIN

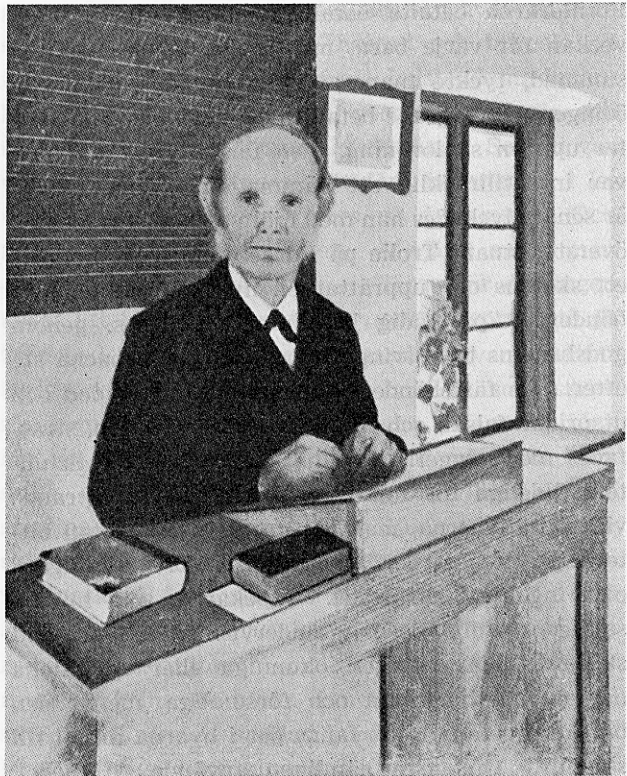
MED SKÅNEPÅGAR OCH SKÅNETÖSER PÅ SKOLBÄNKEN UNDER 200 ÅR

*Några glimtar ur folkundervisningens historia
i Skåne.*

År 1683 skrev prosten i Albo Jonas Petri Nericius — som namnet antyder var han från Närke — till Hans högvördighet biskop Canutus Hahn, att han före jul föregående år lyckats anskaffa en person som var kompetent att undervisa barnen i svenska språket. Men allmogen knorrade. Antagligen tyckte man här som i Eskilstorp och Gessie, där man förtrytsamt sade till den nye prästen, som ville lära dem svenska: "Wi ere inga tydsker eller hedningar, at I skal praeke svensk for os". — Detta arbete på att förvandla Skåne från danskt till svenskt land kom att bli av grundläggande betydelse för folkundervisningen i provinsen. Svenska abc-böcker och katekeser trycktes i Malmö och klockarna ålades "vid sina kalls förtappelse" att hålla läsämöten med barnen, att lära dem läsa inantill och skriva samt lära den svenska katekesen utantill. Resultatet tycks också ha blivit storartat: vid 1680-talets slut kunde närmare 8.000 skånebarn läsa, medan något mer än 18.000 voro alfabeteter.

EN NITISK TORNAPROST.

När intresset för folkundervisningen under 1700-talet tycks ebba ut, kommer som den store väckaren och initiativtagaren tornaprosten Severin Schlüter. Som han år 1742 kom som präst till Borgeby och Löddeköpinge — där han kom att utföra sitt livsverk — är det även ett tvåhundraårsjubileum, som skånsk folkundervisning i år kan fira. Drastiskt

Den gamle skolmästaren.
Efter oljemålning av Ola Larsson 1892.

och målande beskriver Schlüter, hur "slätt beställt" det var med barnundervisningen, när han kom till sitt pastorat. Somliga vintrar fanns det en skolmästare, somliga ingen. Under hösten hölls ingen skola, utan först i februari "allenast en månad, högst 5 veckor". De förmögnare, som hade barn, förenade sig om en skolemästare, men de fattigas barn fingo ej lära sig läsa i bok, såvida ej föräldrarna kunde lära dem "taliter qualiter stamma och stympta orden fram". Skolhus var ej ens påtänkt, utan barnen och skolemästaren vandrade från den ena gården till den andra, vilket "medförde stora svårigheter". "Ty utom det att barnen fästade sina ögon och tankar vid allt som hände i stugan, så förekom än bakning, slaktning och andra hushållsyrsslor, och som bonden icke äger mera än ett varmt rum, så blev skolmästaren med barnen hänvisad till grannen att där emottagas." Då de kommo dit, "förefanns omständigheterna av lika beskaffenhet, och när förmiddagen var bortslarvad, gingo barnen hem till sitt", och "eftermiddagen strök ock bort". När en dag på det sättet blivit "i fåfänga bortgången", infunno sig barnen ej heller de följande dagarna i veckan till undervisning.

Föräldrarna betalade nämligen 1 öre silvermynt i veckan för varje barn, men bleve någon dag försummad, tyckte man, att man kunde spara ettöringen och vägrade betala. År 1742 gjorde Schlüter upp en skolordning, men fann snart, att "den var inte tillräcklig att hämma självsväldet". Tio år senare lyckades han med hjälp av sitt "herrskep", överstelöjtnant Trolle på Borgeby gård, få uppfört ett skolhus och upprättat en ny skolordning, som bönderna "på nådig befallning", d. v. s. genom godsherrens bud, tvingades att rätta och packa sig efter. De fästebönder, som agiterade mot den och utspridde falska och illvilliga rykten om den, straffades med prygel! Som häradsprost talade Schlüter väldeliga för folkundervisningens förbättrande vid visitationerna, men konstaterade icke utan bitterhet, att även de "förnuftigaste föreställningar" ofta ingenting uträttade. Klockarna, som huvudsakligen skulle besörja undervisningen, voro till största delen antingen okunniga eller självklora narrar, liderliga, lata och försumliga, menar den barske prosten. Dock fanns det i byarna medel till skolhus. Om man nämligen använde de medel, som i byalaget utdömdes som böter för brott mot byordningen eller som inflöto som avgift för de kreatur, som husmännen hade å bete å byns jord. Men dessa pengar användes nu till öl och brännvin vid byamännens gillen. "Ty det onda, som härav följer, är ej allenast, att sådana penningar illa användas. Inga skolhus bliva påtänkta, utan ungdomen blir från spädate åren van vid fylleri och ett oskickligt leverne, då de se de äldre samlas flera gånger i veckan och även söndagen till att öva fylleri. Detta fördärv ökas även därigenom, att fadern tager sin son med sig, då han är 6 å 7 år gammal. Han måste ock smaka öl och brännvin och även avhöra de trätor, som i sådana lag förekomma, vilka under åldermannens rannsaking bliva späckade med eder, skällsord, ja även hugg och slag, men slutligen avgjorda genom förlikning, vilket giver anledning till fortsättande av drickande och svärjande." Det är en dyster bild, som den nitiske prosten på sitt drastiska språk ger av den gamla goda tidens byaliv.

"LJUSETS BONDE" OCH PETER WIESELGREN.

Sådana röster skulle dock ej förklinga ohörda. De skånska herremännen började på flera håll upprätta skolor i de socknar, som hörde till deras gods. Från landshövdingarna kommo påstötningar om

skolväsendets ordnande. I många församlingar lyckades församlingsprästerna trots allmogens likgiltighet och ihärdiga motstånd inrätta fasta skolor. Sådana funnos på Söderslätt i många socknar redan under 1800-talets första decennium. Wilhelm Faxe, som 1811 blev biskop i Lund, har ett varmt intresse för skolan. År 1833 är han på visitation i Frenninge för att hjälpa "Ljusets bonde", Nils Månsson i Skumparp, att förmå sockenmannarna, i synnerhet i utbyarna, att ta emot den skola, som Skumpen sparat ihop. Med sin myndighet och diplomati lyckades biskopen förmå mannarna att gå med på Nils Månssons skola för Frenninge by, medan de andra byarna själva skulle bygga skola. Vid en stämman fyra år senare meddelade den riksbekante riksdagsmannen, att han till skolan överlämnat 20 st. psalmböcker, 60 st. katekeser, 20 st. abc-böcker, 21 st. tabeller, 20 st. tavlor, 6 grifflar, 16 flybläckhorn och 1 helbibel, vilket allt ger en god bild av det skolmaterial, som frenningebarnen hade att tillgå på 1830-talet. Nu står Anders Olssons staty framför Nils Månssons skola och påminner eftervärlden om den märklige mannens insats.

Ungefär samtidigt hade Peter Wieselgren sina duster för folkundervisningen i ett par andra färingssocknar. I Västerstad bodde skolmästaren i fattighuset. Den "tiggande barnaläraren" kunde ej läsa "villsamma namn". Han läste "peplikan" i stället för "publikan" och "Istarel" i stället för "Israel". Det märktes vid husförhören. En bondhustru läste Luthers förklaring till tredje artikeln så här: "Jag tror, att jag icke haver mitt eget förnuft..." Även i Östraby stod strid mellan kyrkbyn och utbyarna, varje by ville ha sin skola. Men när det gällde att realisera detta förslag blevo byns mannar betänksamma. Berömd är stämman med Killeröds och Sassarps byar. Efter mycket viskande och blinkande förklarade åboarna, att de ingen skola ville ha. Men "Västersta präst" var för slug. De som förklarar, att de själva ville lära sina barn att läsa fingor order att stanna kvar för att förhöras i "sin skicklighet". En kände blott några bokstäver men ej alla. En annan skulle läsa ordet publikaner. Wieselgren sökte hjälpa honom på traven. "P och u säga ju pu". "Juppu" upprepade mannen och kom ej längre. Efter detta "prov" var man villig bygga skola.

Före den kungliga stadgan av 1842 fanns ett ej ringa antal fasta skolor i Lunds stift: 473 i stiftets 433 församlingar, medan hela riket blott hade 1009.

Därför skall man ej tro, att skolfrågan var löst. De största svårigheterna yppade sig givetvis, då det gällde att skaffa en något så när duglig lärare. Lönen var ju på svältgränsen. Skolmästaren P. Paulsson från Hjärnarp har efter sina ungdomsminnen från 1820-talet gett en drastisk beskrivning, hur det gick till, då byns skolemästare skulle tillsättas. "Om någon gammal lytt, försupen eller till och med för stöld misstänkt bonde, torpare eller knekt, som icke visste sig något annat försörjningsmedel, fick i sitt huvud att bli skolmästare, skaffade han sig en flaska brännvin, och med denna på fickan infann han sig hos någon av byns mest tongivande bönder samt anmodade denne att på den blivande bystämman förorda sig till skolmästare-tjänstens erhållande, och så följdes dessa supbröder åt till stämman, som hölls av byns älderman. Dittkommen bjöd den sökande av sin medhavda dryck, varefter äldermannen föredrog ärendet, och icke litet rekommenderade det den sökande, om han kunde prata högt och mycket. "Överenskommelse träffades då om lönen, som vanligen bestämdes till fri kost och härbärke på de ställen, där skolan skulle hållas, samt 8, 12 eller 16 styver i veckan för vart barn, som undervisades i läsning, och något mera för dem, som undervisades i skrivning och räkning. Det överenskomms också om tider för undervisningens början och slut och tillika, att mäs-ter ej fick spara på käppen."

Att lönen ej var särdeles lockande framgår av protokollet från en sockenstämma 1825 i Mellan-Grevie, en liten socken på Söderslätt, där K. Möller, professor Essen-Möllers farfar, var kyrkoherde. Läraren, Wiberg, blir då avsatt, då han "efter berättelse forcerar sin lycka med kortspel, som synes honom vara mera lönande än den ringa ersättning, som gives den vicarierande". Vinsten vid kortspel räckte alltså till för att avlöna vikarie! Då läraren dessutom misshushållade med torven, "så att barnen i läserummet frysa", förklarades han förlustig sin "Skoletjenst".

SEGERN 1842.

Så kom den 18 juni 1842. Då utfärdades Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga angående Folkundervisning-
en i Riket. I varje skoldistrikt skulle finnas minst en, helst fast skola, med vederbörligen godkänd lärare. Flyttande skolor fingo tills vidare inrättas, där medellöshet eller lokala förhållanden gjorde det nödvändigt. En övergångstid av fem år med-

gavs. Lärarlönen bestämdes till 53 rdr 16 sk. b:co samt 8 tunnor säd jämte bostad och bränsle. I folkskolan skulle undervisas i kristendom, innaläsning, skrivning, räkning, geografi, historia och naturlära, gymnastik samt kyrkosång. Segern var vunnen. Det återstod så att föra beslutet ut i levande livet och bygga vidare på detsamma. Och föret var svårt i portgången. Alltjämt ansåg man — och anser kanske ännu — "lärare är det ingen konst att bli, han bara frågar, och frågorna stå ju tryckta i boken". Pedagogernas skara var alltjämt brokig. Med fullt fog kunde bonden, som skrev sin hemsockens minnesbok, säga: "När det blev lag, att i varje socken skulle finnas minst en folkskola, rådslogs det mångenstädes om vilken av församlingens krymplingar eller ljushuvuden skulle skickas till Lund för att undergå en kort undervisningskurs och utbildas till lärarekallet." När Johan Mikael Lindblad, känd som författare till en rad predikosamlingar och annan uppbyggelse-litteratur, omkring 1850 kom som kyrkoherde till Öved, satt som lärare en obildad bonddräng. Barnen fick lära sig säga "jordkludden" (jordklotet), "biblix-an" (biblisk historian), "framtia" (våren), "jutta se" (gifta sig) o. dyl. Han gjorde väl vad han

Ljusets bonde.
Staty i Frenninge.

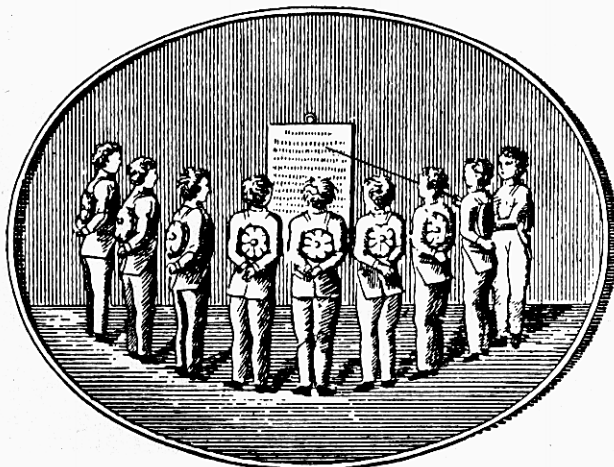
V. Grevie gamla byskola, byggd 15 år före folkskolestadgans tillkomst.

kunde. Själv måste han hugga sönder de vedknutor, som framkördes till skolsalens uppvärmning, och då dessa knutor ofta voro vresiga ekestubbar, måste han arbeta i sitt anletes svett till den grad, att fingrarna blevo krokiga. Det ligger en djup tragik över dessa gamla lärare. De avskräckande exemplaren ha fått sitt minne bevarat i sockenstämmoprotokoll och memoarer. Men de som efter sin ringa förmåga under vidriga förhållanden trots allt voro trägna arbetare i uppfostrans örtagård, äro glömda. Om dem kan med fog citeras den nyligen bortgångne Gunnar Mascoll Silverstolpes ord om kulturens bärare: "Sejer vanns i ödemarker, men där restes inga vårdar åt den tro som brann i stormen och den vilja som höll ut". Skåneskalden Daniel Rydsjö har tecknat den gamle bylärarens äreminne i "Byskolan":

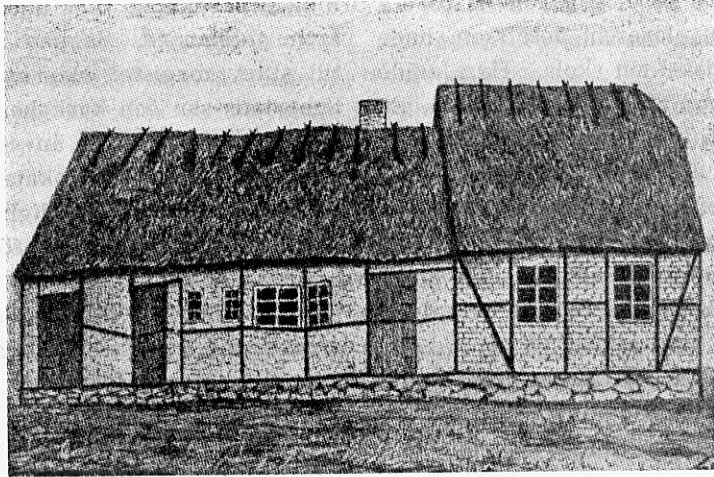
*"Ett sekel svunnit hän sen gammelgårdens stuga
upplåts till arbetsrum för Mäster och hans flock.
Om tyst vi träda in, vi höra honom truga
och dela kunskap ut med både lock och pock.
Han stred med svärd i hand, när Leipzigs portar
sprängdes,*

*den fejden tog tribut, det blev hans högra arm,
men ej som invalid han i skymundan slängdes,
om lärdomsstoff just ej uti hans huvud trängdes,
ett hjärta rikt och varmt slog i hans tappra barm.*

*Där satt en flärdfri man i timmar, dagar långa,
hans värld var icke stor, dess gränser voro trånga,
men vad han gav blev mångas bröd och salt på
livets färd."*

Vid lästabeln i en Lancasterskola.
Engelsk teckning.

Ännu så sent som 1874 var en folkskola i södra Skåne inhyst i detta gamla skolhus.

Även efter 1842 blev skolan på sina håll under några år framåt ambulatorisk. Med rotting och katekes vandrade mästern från hem till hem, där ortens barn samlades. Sedan fasta skolor inrättats, fingo barnen med sina matknyten gå den ofta milslånga vägen dit. Abc-boken hade de nog ofta fått läsa hemma i undantagsstugan hos mormor eller farmor. Nu skulle de läsa bokstäver, stavelser och ord på stora tabeller av papp, delvis under ledning av en "montör" (monitör), som med en käpp pekade på det som skulle läsas. Skrivövningarna skedde vid sandbänken. Monitören gav varje barn en skrivpinne, därefter pekade han på t. ex. ett

kort streck på tabell n:r 1 och gav ordern: ett kort streck. Barnen sade alla på en gång högt efter: ett kort streck! Så visade monitören med sin käpp, hur strecket skulle skrivas. Så gavs nästa order: färdiga! Alla barnen togo nu på en gång sina pinnar. "Sedan monitören noggrant tillsett, att alla hålla rätt i pinnen och hava tillbörlig ställning på kroppen, säger han: skriv ett kort streck!" Så metodiskt och militäriskt tillgick skrivningen efter Lancasterskolans växelundervisningsmetod.

Lancastermetoden höll sig kvar länge på Skånes landsbygd, där läraren ofta hade ett hundratal barn att undervisa samtidigt. Jöns Månsson i Röd-

sju sjöp gå vid sjön... en af dem har en sjuk själ... gif mig en själ, så är du mig kär! far väl!

g v a r n = qvårn.

q v a r n = qvarn.

En del av en sida i B. C. Rohdes Läro- och Läsebok för barn, 14:e uppl. 1888.

dinge (Färs härad), född 1854, gick i skola på 60-talet. Han berättar, att läraren, Josefsson, hade 80—90 barn att undervisa i sin skola. Han kunde ju själv ej undervisa alla, utan "de äldsta och lärdeste fick hjälpa till". 5:te och 6:te bänken skrev och räknade, medan de andra voro indelade i cirklar och hade en "montör" för varje cirkel. Över alla "montörerna" stod "huvudmontören" eller hjälpskolläraren, den av glyttarna som var störst och lärdest. På den tiden var sandbänken avskaffad, man skrev i stället med griffel på tavla.

De mera försigkomna i kalligrafiens svåra konst fingo öva sig med gåspenna. Den hade man rövat från gåsen där hemma i gåsabänken och den formerades av mäster, som med sin skarpa kniv gjorde ett elegant snitt i pennans spets. Att komma över en svan- eller storkpenna ansågs som höjden av lycka. Även sedan stålpenor kommit i bruk, var det många som höllo sig till gåspennan.

Biblisk historia var ett viktigt ämne. Mycket använd var prosten J. F. Akerbloms edition (nittonde upplagan utkom 1858) med frågorna nedanför och svaren ovanför strecket. Ofta gällde att svara ordagrant. Lektor Helge Rosén berättar sålunda, att en lärare i Södervidinge frågade: "Hor meed åd Benjamin?" och ville ha svaret: "Fem gånger så meed som de andra."

Katekesen var under hela 1800-talet den viktigaste läroboken. Generation efter generation av skånepågar och skånetöser har svettats över den boken, som ofta ändrade form, ibland var den "lång", ibland "fyrkantig" — "men de e vell forr add di lærde ska ha nåd å gjorra", som Olof Rasmusson låter den ena statkvinnan yttra sig vid "Kaffejuntan hos mor Ingar-Svens". Nu när vi fått ett längre perspektiv på katekesstridens våldsamma kritik av "den själlösa utanläsningen", har man på många håll lärt sig att uppskatta den fasta och klara kunskap katekesen trots allt gav. Man har gått från den ena ytterligheten till den andra och efter jubileumsskriften "Ett skolsekel" kan anföras som "ett tidens tecken" ett officiellt yttrande av en folkskolestyrelsens ordförande i en av våra största städer, som ansåg, att "nog bör det räcka, om nutidens barn utantill lära första budet". — Kom sedan och tala om andlig beredskap! — Den som verkligen vill lära känna vad katekesen betydtt i svensk folkfostran bör studera professor Hilding Pleijels nyutkomna undersökning "Katekesen som svensk folkbok".

Kristendomsundervisning, innanläsning, skriv-

ning och räkning voro under folkskolans tidigaste år huvudämnena. Samma år folkskolestadgan kom till skrev magister Henric Schartau, den "store" Schartaus son och kyrkoherde på Söderslätt: "Ett större kunskapsmått än innanläsning, försvarlig utanläsning av begge katecheserna, god kristendoms-kunskap och skicklighet i skrif- och räknekonsten, önskade de icke för sina barn..."

Hans sockenbor önskade icke "en vidsträcktare kunskap, hwilken de trodde skulle draga ungdomens håg från dess egentliga yrke, åkerbruket, och göra dem högmodiga öfwer kunskaper, som de endast ytligt finge tillfälle att inhämta". Denna passus i ett sockenstämmoprotokoll återger säkert rätt bra, vad hans sockenbor tyckte, samtidigt som vi här märka akademikers rädsla för halvbildningen och den högfärd den kan föra med sig. Det kan i detta sammanhang nämnas, att när statyn över "Ljusets bonde" avtäcktes i Frenninge, yttrade en förtänksam odalman ungefär så här: "Det var en bonde som fick allmogens barn att läsa. Nu kan alla läsa och nu vill ingen bli bonde." Det är ord väl värda att tänka på, när man besinnar sig över folkskolans bildningsmål.

Men nya underbara världar ha öppnat sig för vetgiriga skolbarn vid lektioner i historia, naturlära och geografi. En av vår lärarkårs främste representanter N. Bergström har berättat om sin skolgång i Lyby (invid Hörby) omkring 1870. Mycket var själlös innanläsning. Regentlängderna lärdes utantill. Likaså namnen på landskap, städer m. m. och Europas stater i geografien. I svensk historia började man med Oden, Tor, Yngve, Frej, Fjolner (som drucknade i vindlös sjö) o. s. v. Han tillägger: "En torr minneskunskap var det ju, som vi fick i dessa ämnen, men jag tror inte någon tog skada av plagget. Vi fick en god stomme att bygga vidare på, när vi kommit ut i det stora livet." Skulle någon kritik ställas på den moderna skolan, torde det vara den, att detta stomme av fast minneskunskap ibland saknas och kommer det hela att flyta. Det är bättre att veta något om litet än ingenting om allt!

I Lyby skola hade man i naturkunnighet Berlins "stora" som läsebok och den "lilla" som lärobok. Människokroppen togs ganska grundligt, husdjuren och de i bygden odlade växterna likaså, men i detta sista voro nästan alla eleverna "hemma på sin mammas gata". Mycket skulle vara att säga om hur nitiska lärare i dessa ämnen meddelat sina elever kunskaper långt utanför läroböckerna och

kursplanen. Min mor har berättat, hur mamsell Ljunggren i Hammenhög lärde sina elever Monandria, Diandria (tonvikt på näst sista stavelsen!) o. s. v. — alltså klasserna i Linnés sexualsystem. Men svårare var det förstås att förklara vad dessa klasser betydde.

DE SENASTE FEMTIO ÅREN

ha betytt en oerhörd utveckling för folkskolan, både i yttre och inre avseende. Särskilt lägger man märke till de många nya ämnen, som fått sin plats på arbetsplanen, som hembygds-kunskap med arbetsövningar, ekonomilära, levande språk och hela raden av övningsämnen, som slöjd, skolkök, trädgårdsskötsel, gymnastik och idrott. Nykterhetsundervisning, trafik-kultur, sparpropaganda — allt har bidragit till att låta barnen lära ej bara för skolan utan ock för livet. Skolan har inriktats på verklighetsstudier, som exkursioner, museibesök, besök vid industrier och på arbetsplatser. Barnen fostras att själva genom produktivt arbete för-

värva kunskaper — ej bara matas av läraren. Elevernas arbetsböcker med uppsatser, teckningar, kartskisser o. dyl. utgöra ett exempel på detta. Film och skolradio ha blivit efterlängtdade inslag i lektionerna. Man har förstätt betydelsen av att fostra i glädje, ej i tvång. Det gäller att låta barnen själva få se de framsteg de gjort, så att de få känna arbetsglädjen. Här kan blott ges en antydning om det rikt facetterade skolarbete, som möter våra dagars skolpojke och skolflicka. Uppgiften i denna fostran formuleras så i de riktlinjer, som satts för det stora omdaningsarbete, som just nu är i gång: "Skolans yttersta mål måste vara icke kunskapsmeddelelse utan fostran i ordets vidaste och djupaste mening. Skolans uppgift är att harmoniskt utveckla ungdomens anlag ej blott intellektuellt utan även fysiskt och moraliskt. Vår tid kräver en fysiskt vältränad ungdom, som kan ta upp tävlan med sina jämnåriga inom andra folk, men den behöver också en ungdom, som med lugnt omdöme förenar raskhet i beslut och handling."

*En pojke som är välkänd för alla skolbarn i Sverige.
Teckning av Bertil Lybeck till "Nils Holgerssons underbara resa".*